

Нагорняк Тетяна Леонтіївна

Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-6416-5774>

e-mail: t.nagornyak@donnu.edu.ua

Наталіна Наталія Олегівна

Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-2951-6425>

e-mail: n.natalina@donnu.edu.ua

Польовий Микола Анатолійович

Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-7283-3528>

e-mail: m.poliovyi@donnu.edu.ua

ПОЛІТИЧНА СУБ'ЄКТНІСТЬ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОПОРЯДКУ

Резюме

У статті актуалізовано дослідницьку проблему трансформації форм і характеристик політичної суб'єктності в межах формування нового світопорядку. Ерозія влади, криза легітимності ключових політичних інститутів, стрімкий розвиток інформаційних технологій та доступність великих даних обумовили низький поріг входу до політики та зростання впливу макроакторів (неінституціоналізованих та від початку неполітичних, переважно групових). Концепт політичної суб'єктності та категорія «безсуб'єктність політики» як явища та процесуальні характеристики світопорядку потребують переосмислення у межах політичної науки. Метою публікації була концептуалізація політичної суб'єктності та дотичних категорій в розрізі ключових теоретико-методологічних підходів міждисциплінарного академічного дискурсу. У статті виокремлене розуміння політичної суб'єктності у межах інституціоналізму, системної теорії, постбіхевіоралізму та теорії груп інтересів, активістської соціології та акторно-мережевого підходу. Приділена увага концепції «смерті суб'єкта» у постструктуралізмі (М.

Фуко), категорії агентності та габітусу в структуралістському конструктивізмі (П. Бурдьє), концепціям інтерсуб'єктності політики (Х. Арендт, Ю. Габермас) та суспільства як безлічі практик (Ш. Муфф, Е. Лаклау), ідеї розриву та інтерпасивності (С. Жижек) та ін. Розглянута теорія конвертації капіталів, за допомогою якої може бути проаналізований «профіль суб'єктності» політичних акторів. Надане авторське визначення категорій «політичний актор» та «політичний суб'єкт». Автори доходять висновку, що найбільш оптимальною для дослідження суб'єктності політичних акторів у новому світопорядку є синергетична парадигма, або теорія складності (complexity theory). Відповідно до неї, при наявності у політичному просторі політичних акторів (інститути, групи інтересів, індивіди), їх вплив на системну трансформацію світопорядку можливий у точках біфуркації та носить випадковий і непрогнозований характер. Формування нового світопорядку, як нелінійний політичний процес, характеризується трендом безсуб'єктності як його загальною процесуальною характеристикою. В якості методу для дослідження цього тренду пропонується метод-збірка (Дж. Ло) як процес «збирання» об'єктів реальності.

Ключові слова: політична суб'єктність, безсуб'єктність політики, політична влада, новий світопорядок.

Вступ

Протягом останніх років як науковці, так і провідні політики світу наголошують на кризі існуючого світопорядку та формуванні нових принципів функціонування політичного простору як на світовому рівні, так і на рівні окремих політичних інститутів, зокрема національних держав. Новий світовий порядок, що формується, характеризується хаотичністю, поліцентричністю політичних акторів та багаторівневістю їх впливу. На тлі ерозії довіри до ключових політичних інститутів, влада поступово перетікає у різноманітні політичні мережі та знеособлюється. У політичному полі, поряд з державою-нацією і функціонуючими в полі публічної політики інститутами, продовжують затверджуватися актори різного рівня і ступеня суб'єктності — від регіону і міста до корпоративного бізнесу, громадських об'єднань, експертних центрів і соціальних мереж. Відповідно, актуальним для політологів виявляється не тільки питання напряму та якості трансформації світового політичного простору, а й питання агентів цих змін. Важливо визначити, наскільки існуючі політичні актори виступають повноцінними суб'єктами змін, і чи доцільно розглядати світові політичні процеси крізь призму суб'єктності.

Переосмислення політичної суб'єктності ілюструють обкладинки впливового американського журналу Time, який щорічно з 1927 року у грудневому номері визначає людину року. Як відзначає видання, розміщені на цих обкладинках актори — це «твереза оцінка світу, такого яким він

є, і найбільш могутніх людей та сил, що формують цей світ» [1]. Так, 70% з усіх обкладинок Time до 2010-х рр. були присвячені ключовим політикам світу своїх років, які займали офіційні посади, тобто мали делегований політичний капітал. Зокрема, у різні роки на них були розміщені світлини Уїнстона Черчіля (1940 р., 1949 р.), Франкліна Делано Рузвельта (1932р., 1934 р., 1941 р.), Адольфа Гітлера (1938 р.), Йосипа Сталіна (1942 р.) та, з більш сучасних прикладів, Володимира Путіна (2007 р.), Барака Обама (2008 р) та ін. 8% з усіх обкладинок Time за ці роки були присвячені визначним релігійним та культурним діячам, громадським активістам (наприклад, Махатма Ганді, Папа Римський чи Мартін Лютер Кінг), ще 8% – представникам великого бізнесу та найбільш впливовим новаторам у своїх сферах, що істотно змінили технологічний уклад світу.

Починаючи з 2010-х років можна спостерігати й інший тренд. За друге десятиріччя XXI ст. лише 4 з 10 обкладинок журналу Time були присвячені провідним політичним лідерам світу. Так, у 2012 р. на обкладинці Time в якості людини року був презентований Барак Обама (США), 2015 р. – Ангела Меркель (ФРН), 2016 р. – Дональд Трамп (США), 2020 р. – Джо Байден та Камала Харріс (США). Це відображає загальні тенденції до деперсоналізації та, у певному сенсі, колективізації політичної суб'єктності як такої на тлі розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та масового переходу в онлайн-середовище в усіх сферах життя, в тому числі політиці. Зокрема, ще у 2006 р. в якості людини року журналістами Time був обраний узагальнюючий образ індивідуальних творців контенту в інтернеті – «Ти» («You»). А у 2010 р. найбільш впливовим у світі було проголошено Марка Цукерберга, засновника соціальної мережі Facebook, що докорінно змінила формат комунікації, в тому числі і політичної.

Нового характеру набули і політичні дії та масові політичні протести, які протягом останнього десятиріччя безпосередньо були пов'язані із онлайн-комунікацією та новими технологічними платформами. Як результат, найбільш впливовими політичними суб'єктами минулого десятиріччя, за версією Time, ставали групові актори, які не мали (принаймні від початку) інституціолізованого політичного статусу: учасники рухів протесту, зокрема Арабська весна, «Рух обурених» в Італії, «Захопи Уолл Стріт», а також протестувальники з Чілі, Греції, Індії, Білорусі та Росії (2011 р.); борці із лихоманкою Ебола (2014 р.); учасниці жіночого руху MeToo (2017 р.); журналісти з усього світу, яких переслідують за погляди та пошук правди (2018 р.); шведська школярка та еко-активістка Грета Тумберг, що символізувала собою новий кліматичний рух (2019 р.).

Такий медіадискурс демонструє не тільки розширення кола суб'єктів політичної влади, а й зміну змісту суб'єктності як процесуальної характеристики політики. Політична влада більше не є атрибутом виключно

політичних інститутів, харизматичних лідерів, професійних політиків і бюрократів чи конкретних груп інтересів. Стрімкий розвиток інформаційних технологій та доступність соціальних мереж для макрогруп зумовили низький поріг входу у політичне поле та можливість набути стрімкої впливовості для неінституціолізованих та від початку не політичних акторів.

Інституційні актори поступово передають важелі впливу тим, хто володіє більш широкими каналами маніпулювання і формує порядок денний не тільки у трансформаційних соціумах та т. зв. «дефектних» демократіях. Як доводить дослідження Дж. Уайта (2021 р.), йдеться також і про деінституціоналізацію політичної влади у найбільш сталих демократіях світу, наприклад, в Європейському союзі [2]. За умов закріплення глобалізаційних тенденцій та зростання впливовості інформаційних технологій, національні суверенітети, як політичні мегаактори, все менш стають інституційними суб'єктами світової конкуренції. Наприклад, поряд з об'єднаними політичними територіями (на штатт ЄС), у світову конкуренцію за ресурси включаються міста, курортні зони та регіональні утворення. Назви «Голівуд», «Шенгенська зона», «Ніцца», «Венеція» і «Західний Тибет» вже вийшли за межі державних кордонів, набувши статусу територій із власним іміджем і репутацією, а відповідно — і можливостями та капіталами. За таких умов політичні інститути і території примушені боротися за людський капітал, шукаючи технології переконання у своїх унікальних можливостях і перспективах, у якості життя та соціального клімату [3, с. 77].

Відповідно, у межах політичної науки нового осмислення потребує як сам концепт політичної суб'єктності, так і категорія безсуб'єктності політики як явища та процесуальної характеристики. Розгляд теоретичних підходів до цих понять та їх концептуалізація і є метою даної публікації.

Протягом останніх років категорія політичної суб'єктності стала предметом наукового інтересу низки українських дослідників (О. Чальцева, О. Майборода, А. Краснякова, О. Плющ). Сутність цього поняття, його критерії, ознаки та структурні елементи розглядали також російські дослідники С. Петрушкін, Е. Баторова та А. Шевченко, І. Гомеров, Р. Хуганов, Ф. Шеляпін, В. Лапкін та І. Семененко. Представники кафедри публічної політики НДУ-ВШЕ (Росія) запропонували власний суб'єктно-орієнтований інституційний підхід для дослідження політичної системи (Ю. Беляєва, Ю. Скопін, А. Клімов, Д. Зайцев та ін.). За останнє десятиріччя було видано декілька монографій та дисертаційних досліджень, в яких розглядається політична суб'єктність окремих акторів різного рівня: особистості (Ю. Гіндіна), політичних еліт (А. Колядін, А. Вілков), суспільних класів (В. Рябченко), міжнародних політичних просторів (С. Артеєв), народних мас (І. Яковенко), мережевих спільнот (І. Мірошніченко) тощо. Разом з тим, у більшості з цих досліджень основний предмет наукового інтересу є окремі політичні суб'єкти. Автори цієї статті пропонують розглянути

політичну суб'єктність або її відсутність (безсуб'єктність) як процесуальну характеристику політичного простору, не тільки окремих акторів.

Відносно категоріального апарату зазначимо, що для західної науки в більшій мірі притаманне використання категорії «агентність» (agency), що визначається як «властивість або здатність акторів робити так, щоб речі відбувалися» [4]. Категорія «суб'єктність» (subjectivity) у більшій мірі вживається в східно-європейській політичній науці, в тому числі в українській. Така традиція частково пов'язана із тим, що саме радянські дослідники в галузі психології у 1950-ті рр. першими ввели у науковий обіг цей термін (А. Леонтьєв) та запропонували філософсько-психологічну концепцію суб'єкта (С. Рубінштейн та ін.). Відповідно до неї, окрім здатності до пізнання та споглядання, суб'єкт — це здатність бути причиною перетворення. Критеріями суб'єкта визначені самодіяльність, саморозвиток та здатність до трансформуючої дійсності діяльності [5, с. 6].

Як влучно підкреслює українська дослідниця А. Краснякова, і в політології, і в філософії за провідний критерій суб'єкта політики дослідники визнають результативну політичну дію, в процесі якої здійснюється вплив суб'єкта на політичні процеси, а під політичною суб'єктністю розуміють здатність суб'єкта викликати політичні зміни [6, с. 47].

Потрагування авторами ключових категорій зводиться до такого: — політичні актори — інституціоналізовані і неінституціоналізовані телеологічні гравці (індивіди, групи інтересів, мегаактори), що є носіями сукупності власних чи делегованих капіталів та інструментів для здійснення політичного формування дискурсів заради досягнення своїх цілей; — політичний суб'єкт — агент результативних політичних рішень і дій, який здатний модернізувати політичний простір, формувати колективні смисли і цінності, інституціоналізувати процеси, конструювати соціальну реальність; — «безсуб'єктність політики» (political subjectlessness) — міждисциплінарна категорія, що спорадично вживається у дослідженнях економістів, соціологів, філософів для оцінки поточного політичного стану системи через вивчення ефективності реалізації управлінських компетентностей влади та рівня соціальної пасивності (абсентеїзму) мас [7]. Варто також згадати дослідження українського соціолога О. Злобіної [8], яка у своїй докторській дисертації (2004 р.) протиставляє безсуб'єктність порядку суб'єктності соціальних змін. До окремих аспектів безсуб'єктності політики у своїх дослідженнях також зверталися українські науковці Н. Лепська та Е. Котов. Проводяться спроби систематизувати цю категорію у ключових філософських концепціях та культурі (наприклад, Т. Кафаров [9]), однак вони знаходяться поки що на початкових етапах.

Методологічну основу даної статті складає логіко-інтуїтивний аналіз — традиційна дослідницька практика, в ході якої фахівець, використовуючи свої знання, логіку та інтуїцію, систематизує змістовні поняття,

тісно пов'язані з предметною специфікою досліджуваного явища і емпіричним масивом інформаційних даних, що відносяться до нього. За допомогою цього методу проаналізовані існуючі у політичній науці теорії з точки зору їх пояснювального потенціалу до нових характеристик політичної суб'єктності акторів та безсуб'єктності політики як такої. Під теорією, відповідно до Ю. Плотинського, розуміється інструмент мислення, що використовується для організації певного логічного порядку вивчення універсальної за масштабами реальності («картини світу») [10, с. 34].

Результати дослідження (виклад основного матеріалу)

Теоретичні підходи до визначення політичної суб'єктності у межах політичної науки детерміновані як історичними обставинами («епістемою» за М. Фуко), так і етноцентричною та ідеологічною позицією науковців, що досліджують цю проблему. Зокрема, як відзначає А. Панарін, сучасна ліберальна філософія демонструє свою повагу до суб'єкта, але практично вважає за краще будувати світ за законами самоналагоджувальних систем, що не мають потреби в суб'єкті і вільні від ризиків волюнтаристською суб'єктивності. Течії антиліберальної думки частіше тяжіють до суб'єкта, ставлячи долі світу в залежність від його волі, мужності, натхнення і відповідальності [11].

У класичному інституціоналізмі (М. Вебер, М. Дюверже), як найбільш впливовій теоретичній парадигмі у політичній науці до середини ХХ ст., в центрі уваги знаходилися саме інститути — держава та політичні партії — як ключовий суб'єкт політики. Для представників системного підходу, що набуває популярності у 1950-х рр. завдяки роботам Д. Істона, Г. Алмонда, К. Дойча, а також структурного функціоналізму (Т. Парсонс) визначальним є концепт соціальної (політичної) системи, що складається не з персоналізованих суб'єктів, а із взаємин і ролей. Політика розглядається як по суті безсуб'єктне явище: в ролі суб'єкта виступає сама система (структура), яка регулює політичні ролі та моделі поведінки. Наприклад, відповідно до системної теорії німецького дослідника Н. Лумана, складність соціального світу не можна осмислити за допомогою дії суб'єкта чи індивіда. Суспільство розглядається як безліч соціальних систем, які самоформуються (ідея аутопойєзіса), встановлюючи межі з навколишнім світом, і постійно диференціюються на підсистеми. Н. Луман обґрунтовує тезу, що комунікують не люди, а сама комунікація [12].

Аналітичний поділ інститутів та індивідів як політичних суб'єктів у науці відбувся завдяки поведінковій (пост-біхевіоралістичній) революції у 1950–60-х рр. Ці теорії, навпаки, перетворюють індивіда на головного політичного актора, применшуючи, а іноді і відкидаючи значення інститутів. Мова йде про біхевіоралізм (Ч. Меррієм, Г. Лассуел), теорію груп ін-

тересів (А. Бентлі, Д. Трумен), неокорпоративізм (Ф. Шміттер, Г. Лембрух) та концепцію політичного плюралізму (Р. Даль, Ч. Ліндблом),

У той час як американська політична наука проголошує триумф індивіда як політичного суб'єкта, в європейській науці кінця 1960-х в межах постструктуралізму (М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж. Делез, Ф. Гваттарі) затверджується теза про «смерть суб'єкта», який повинен бути сприйнятий і зрозумілий через структури. Так, М. Фуко описує суб'єкт як історично і культурно детермінований феномен, що виступає в «скромній» ролі «дискурсивної функції», повністю позбавленої змістотворних самостійності і автономії. На думку М. Фуко, з руйнуванням класичного філософського дискурсу мають піти і всі можливі артикуляції проблеми суб'єкта: він «зникне, як зникає обличчя, намальоване на прибережному піску» [13, с. 44]. Фактично М. Фуко створює нову теорію суб'єкта, в основу якої покладена історія практик, що конституують суб'єкт в історичному і культурному просторі європейської думки. Політичну владу він розглядає не як здатність суб'єкта впливати на об'єкт, а як розосереджену по всьому полю соціального простору. М. Фуко доходить висновку щодо відсутності прямого зв'язку між механізмами функціонування політичної влади та державним апаратом. Влада існує не тому, що існує держава або державні інститути (суд, поліція, армія). Навпаки, вони самі є породженням влади. Таким чином, завдяки постструктуралістам суб'єкт розчиняється в дискурсивних практиках, а феномен «Я» набуває процесуальності.

Нові наукові підходи, що з'являються на основі постмодерністської філософії, ставлять собі за мету подолати дихотомію структури та суб'єкта, пояснити соціальну та політичну реальність за допомогою інтеграції цих двох елементів. Так, французький соціолог П. Бурдьє у своїй теорії, яку сам він визначив як структуралістський конструктивізм, пропонує інтегралізм структур та схильності індивідів до дій. Мова йде про подвійне структурування соціальної реальності: а) в соціальній системі існують об'єктивні структури, незалежні від свідомості і волі людей, які здатні стимулювати ті чи інші дії і прагнення людей; б) самі структури створюються соціальними практиками агентів [14, с. 28–29]. П. Бурдьє пропонує термін «агент» замість «актора», який зазвичай використовується в науці, щоб підкреслити здатність індивіда діяти вільно. Агентність, навпаки, передбачає наявність детермінізму, якому підпорядкований індивід. В основі його дій лежить сукупність диспозицій, що становлять габітус — систему стійких придбаних схильностей, які формуються в ході попередніх практик і у подальшому використовуються індивідами як активна здатність вносити зміни в існуючі структури. Ці структури, в свою чергу, породжують і організують практики індивідів, формують їх габітуси.

На основі наукового доробку П. Бурдьє формується теорія конвертації суспільних капіталів. Політичні актори можуть мати різний «профіль

суб'єктності», тобто різний ступінь впливу на трансформацію політичних просторів. Оцінити впливовість політичних акторів можна через наявність у них вагомих у політичному просторі капіталів (політичного, економічного, соціального, символічного) та здатність до їх політичної конвертації [15]. Сукупність зазначених форм капіталів утворює сукупний капітал актора, тобто загальний об'єм ресурсів, якими він може реально скористатися для досягнення своїх цілей. Політична конвертація суспільних капіталів передбачає комплекс акцій та інтеракцій акторів з накопичення та конвертації капіталів, що є результатом телеологічного вибору. Тип і характер функціонування політичних інститутів обумовлюють «вартість» кожної форми капіталу у межах конкретного суспільства, типові шляхи їх накопичення, а також розмір доданої вартості, який актори можуть отримати через реалізацію конкретної конвертаційної стратегії.

Подолати дихотомію структур та індивідів прагнуть і представники іншого наукового напрямку, що отримав назву «суб'єктно-діяльнісна традиція» або «активістська соціологія» (А. Етціоні, Е. Гідденс, А. Турен, П. Штомпка). У фокусі уваги авторів цього напрямку перебуває інтерес до природи активності та її креативного потенціалу: індивіди своєю діяльністю не тільки перетворюють суспільство, але одночасно змінюють і самих себе. В якості креативного ефекту діяльності розглядаються процеси формування колективного суб'єкта як «творця» нових форм солідарності, нових систем правил і культурних зразків. Так, французький соціолог А. Турен проголошує «воскресіння суб'єкта»: будь-який діючий суб'єкт не тільки обумовлений ситуацією, але і бере участь в її виробництві. Польський соціолог П. Штомпка аналогічно із «дуальністю структури» Е. Гідденса говорить про «дуалізм агентів»: їх властивості одночасно є і продуктами структур, і ресурсами для їх побудови, «немає безструктурних агентів і немає безагентних структур» [16, с. 272].

Теза щодо політичної суб'єктності як колективної взаємодії знайшла свій розвиток у комунікативному підході (Х. Арендт, Ю. Габермас), що базується на категорії інтерсуб'єктивності політики та створює теоретичну базу для моделей деліберативної (дорадчої) демократії. В межах цього підходу політична влада інтерпретується як специфічна форма соціальної взаємодії і комунікації між суб'єктами і об'єктами політичної діяльності. Влада пов'язана з отриманням, зберіганням, відтворенням і трансформацією політичної інформації з метою вироблення адекватних або неадекватних політичних рішень. Інтерсуб'єктивність діалогічна і комунікативна, вона виникає тільки в процесі ситуації обміну «я — інші». Відповідно до цієї концепції, політичні актори мають об'єднувати свої зусилля для вироблення спільної програми виживання, правової організації діяльності, раціоналізації повторюваних суспільних моделей, соціальної структуризації, вироблення нових культурних смислів [17, с. 34].

Уявлення про суспільство як продукт безлічі практик, спрямованих на встановлення порядку в умовах випадковості, ми знаходимо також в роботах представників лівої політичної думки Е. Лаклау та Ш. Муфф (Есекська школа дискурс-аналізу). Зокрема, як вважає бельгійський філософ Ш. Муфф, для поточної епохи характерний новий тип політичного агента, що виражається за допомогою поняття «безліч». На її думку, необхідно відмовитися від тієї концепції політики, що ставить собі за мету захоплення влади і контроль над державними інституціями. Вона має бути замінена альтернативною моделлю організації безлічі. Ця безліч має форму єдності, що забезпечується спільністю свідомості та когнітивно-лінгвістичними звичками. Політика, згідно із Ш. Муфф, полягає в тому, щоб об'єднувати інтереси одних проти інтересів інших, створювати «нас», відмінних від «них» (перефразовуючи концепцію К. Шмітта щодо протиставлення «ми-вони»). Політика, що не демонструє людям супротивника — це не політика, а адміністрування [18].

Представник Люблянської школи психоаналізу С. Жижек, продовжуючи ідеї Е. Лаклау та Ш. Муфф, а також звертаючись до ключових тез постструктуралістів, в основу своєї концепції пост-сучасності кладе ідею розриву. На його думку, соціальне містить в собі якийсь основний розрив, антагонізм, який не може бути вирішений. Суб'єкта С. Жижек також розглядає як дещо фрагментарне, розірване, позбавлене цілісності. У своїй монографії «Делікатний суб'єкт» [19] він стверджує: суб'єкт може відбутися, тільки опинившись в уявному, перенісши свої бажання на Іншого, визнавши себе як того, на кого дивиться Інший. На противагу поняттю інтерактивність, що використовується в еру нових електронних медіа, С. Жижек пропонує поняття інтерпасивності. Це явище, при якому Інший може здійснювати частину моєї внутрішньої активності — сміятися (закадровий сміх в сітках), плакати (плакальниці на похоронах), молитися (буддійські молитовні колеса). Так само і в Інтернеті більшість людей залишається лише «пасивними глядачами спектаклю, поставленого іншими». На думку філософа, зміни в виробництві супроводжуються «летаргією» політичної сфери, в силу чого акція підміняється реакцією, що дозволяє говорити про те, що епоха політичних дій завершилася. С. Жижек стверджує, що «загроза наших днів — не пасивність, але псевдоактивність, вимога «бути активним», «брати участь», прикривати Нікчемність того, що відбувається» [19, с. 204].

Неоінституціоналізм, що у 1980-ті рр. повертає у науковий порядок денний дослідження політичних інститутів, багато в чому також ґрунтується на концепції інтерсуб'єктивності та суб'єктно-діяльній традиції: створення інститутів розглядається як результат взаємодії між акторами на полях чи аренах. З'явившись на світ, інститути обмежують дії акторів та одночасно відкривають перед ними нові трансформуючі можливості [20,

с. 33]. Принциповою установкою нового інституціоналізму є зміна фокусу досліджень від аналізу державних інститутів до вивчення правил поведінки акторів у відповідних обставинах. Так, Дж. Марч та Дж. Олсен у своїй широко відомій програмній статті, що фактично проголосила початок неоінституціоналізму як напрямку, зазначають, що «до політичних інститутів можна відноситися як до діючих осіб, багато в чому таким же чином, як ми відносимося до окремих осіб як акторів» [21, с. 734]. Дослідження інститутів більше не обмежується лише їх організаційною структурою, вони розглядаються як «правила гри» в суспільстві чи створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми (за Д. Нортон).

Серед сучасних наукових підходів також варто згадати досить революційну інтерпретацію категорії суб'єктності, що пропонується у акторно-мережевій теорії (Б. Латура, М. Каллон). Автори цього напрямку проголошують «поворот до матеріального» та концептуалізують матеріальні об'єкти в якості активних агентів, кидаючи виклик класичній теорії соціальної дії. В межах цієї логіки немає соціальних дій, але є дії, які виробляють соціальність (в термінології Б. Латура — асоціації). В результаті людський діяч не володіє монополією на виробництво і маніпуляцію смислами. Сенса будь-якої події не міститься в ній самій, а може бути виявлений в ланцюжку відсилок до інших подій. М. Каллон підкреслює, що запропонована теорія надає пояснення новим технологіям через заміну аргіогі визначеного суспільства соціотехнічними мережами [22]. Після значної критики з боку колег-соціологів автори заявили, що їх теорія — «відкритий будівельний майданчик», а не закінчена та закрита конструкція. Проте, очевидно, що тренд на осмислення як соціальної, так і політичної ролі новітніх технологій, в тому числі штучного інтелекту, буде одним з ключових запитів у розвитку гуманітарних наук у прийдешні роки.

З іншого боку, не варто ігнорувати той факт, що зміна характеристик політичної суб'єктності відбувається на тлі системних змін самого політичного простору. Так, прискорення темпу руху політичного перетворює його з відносно стабільною системи в потокову нелінійну структуру. «Наш світ — це не мовчазний і одноманітний світ годинникового механізму, покинутий старими домовиками. Ми живемо у відкритому — технологічному і творчому — світі». Саме так засновники теорії дисипативних структур І. Пригожин та І. Стенгерс зображують картину сучасного відкритого світу. На їх думку, світ не встановлений, а постійно перебуває у становленні. «Буття» і «становлення» об'єднуються в одні понятійні рамки (процит. за [23, с. 45]). Виникає нова текуча, інтенсивна і мінлива реальність, яка потребує осмислення.

Підкреслимо, що рух гуманітарної науки в бік «детериторізації» просторів та «різоматичного» розгалуження множинності смислів та значень був проголошений французькими постструктуралістами Ж. Делезом

та Ф. Гваттарі ще у 1960-ті рр. Вони протиставили незмінним лінійним структурам (як буття, так і мислення), характерним для класичної європейської філософії, концепт «різоми» («кореневище»). Різома — це позаструктурний і нелінійний спосіб організації цілісності, що є альтернативою замкнутим і статичним лінійним, жорстко орієнтованим структурам. Суспільство принципово процесуальне, оскільки різома «не почалась і не завершується. Вона завжди в середині. Вона не складається з точок, тільки з ліній» [24].

Процесуально-орієнтоване теоретизування щодо суспільного розвитку та глобалізації міститься у роботах таких визнаних авторитетів у галузі політичної науки як М. Кастельс (концепція простору потоків), З. Бауман («потокова сучасність»), Е. Гідденс («світ, що вислизає» — run away world). Ціла низка провідних соціологів і філософів вказують на динамічну і комбінаторну природу соціальної реальності (Б. Латур), її контингентність та незавершеність (Ш. Муфф, Е. Лаклау). Британський соціолог Дж. Уррі описує глобалізацію як «невпорядковану, повну парадоксів, невизначеності й незворотної та суперечливої складності». На його думку, соціальне володіє «химерною властивістю взагалі не створюватись агентом чи структурою, а швидше бути циркулюючою сутністю» [25, с. 1 21].

Концепція лімінальності (від лат. *limen* — поріг) описує такі стани системи, коли вона змінює свої структурні, ідентифікаційні та функціональні властивості на інші, але при цьому перехід не є завершеним. Система постійно знаходиться на порозі змін, що породжує ряд нестійких і високо конфліктних ситуацій. Як зазначає Л. Сморгунов, лімінальність не базується на дихотомії протилежностей і їх боротьби, а включає всю сукупність процесів і чинників, що породжують безліч можливих напрямків розвитку через їх синергію [26, с. 159].

Виникає закономірне питання: яка роль політичного суб'єкта в такому потоковому та сповненому випадковостей світі, і чи має вона взагалі значення. Найбільш логічна відповідь на це питання, на думку авторів, міститься в межах синергетичної парадигми, або теорії складності (*complexity theory*). За її допомогою політичний простір може бути розглянутий в якості динамічної нелінійної та нерівноважної системи. Синергетика визначається як міждисциплінарна наука про складне, вчення про самоорганізацію, універсальні закономірності розвитку складних нелінійних динамічних систем, які можуть зазнавати різких змін стану в періоди нестабільності [27, с. 4].

Відповідно до синергетичної парадигми, кожна система здатна до саморозвитку шляхом переходу від хаосу до порядку внаслідок впливу атракторів на стан урівноваженості системи. Цей саморозвиток — послідовність довготривалих періодів стабільних станів системи, що перериваються короткими періодами хаотичної поведінки, після чого відбувається

перехід (біфуркація) до наступного сталого стану (атрактор), вибір якого визначається системою в залежності від особливостей дії флуктуацій у точці біфуркації [27, с. 5]. Будь-який процес соціального розвитку супроводжується величезним фоном випадковостей. Здебільшого вони мають слабкий у порівнянні з основною течією вплив, однак в умовах виниклої нестійкості вони можуть призвести до виникнення нового порядку.

Система політичного процесу, що характеризується великою кількістю елементів та факторів, з повним правом може бути названа дисипативною системою (за І. Пригожиним). Тобто відкритою системою, яка виникає або існує у неврівноваженому середовищі за обставин розсіювання, або дисипації, енергії (у самому різноманітному розумінні), яка потрапляє до системи ззовні. Глобалізований світ розглядається в синергетичній літературі як найпотужніша із складних динамічних систем [28, с. 162–164]. Угорський філософ науки та дослідник систем Е. Ласло навіть назвав сучасний етап світової історії «віком біфуркацій». Як підкреслює американський дослідник Ю. Елліотт, «політична сфера є виразно нелінійною, де нестійкість і непередбачуваність є внутрішніми і де причина і наслідок часто загадково змішуються. Очевидний факт, що політичні системи є історичними і тимчасовими системами, також підвищує потенційну цінність в застосуванні теорії складності в соціальних науках» [29, с. 132].

Однією з перших робіт із застосуванням теорії складних систем в міжнародно-політичній науці є «Турбулентність у світовій політиці» Дж. Розенау. Дослідження політичних процесів за допомогою теорії складності у західній політичній науці представлені також роботами професора Колумбійського університету Р. Джервіса, монографіями дослідників Мічиганського університету під редакцією Д. Річардз та Е. Арбор та ін. В Україні нелінійні політичні процеси досліджують С. Бондаренко, Ю. Комарова, І. Іщенко, В. Л. Пасісниченко та І. М. Пасісниченко та ін.

Відповідно до синергетичної парадигми, світовий порядок визначається динамічним синтезом порядку та хаосу. Випадковість відіграє у ньому конструктивну роль творця, що створює нове, таке, що до теперішнього моменту ще не існувало. Саме випадковість, або незначна флуктуація, виступає ініціюючим початком для самоструктуризації системи. Для пояснення цього переходу І. Пригожин вводить теоретичний принцип «порядок через флуктуації» або «порядок з хаосу» [30]. Для складання нової структури потрібно створити ситуацію «на краю хаосу», коли малі флуктуації здатні ініціювати фазовий перехід та скинути систему в інший стан. Саме у вигляді такої флуктуації у точці біфуркації, відповідно до синергетики, проявляється вирішальна роль суб'єкта, установок його свідомості і його ціннісних уподобань. Вона полягає у виборі можливих шляхів розвитку в станах нестійкості складної системи. Адже саме у точці біфуркації, коли система стає нестійкою до незначних флуктуацій на мікрорівні, навіть малий людський

вплив здатен вивести її на один з можливих шляхів еволюції, до однієї з цілого спектру структур-атракторів.

Суть принципу резонансу — одного з ключових для синергетики — полягає в тому, що керуючий вплив процесами розвитку нелінійної системи (якими є всі соціальні організації) може бути ефективним тільки тоді, коли він узгоджений з внутрішніми властивостями даної системи, організації, тобто є резонансним. В реальних умовах слабкий, але потрапляючий в «такт» вплив виявляється ефективнішим, ніж в тисячу разів сильніший, але не узгоджений з властивостями системи. Принцип резонансу можна сформулювати інакше: «Дій в потрібному місці і в потрібний час» [23, с. 115].

В якості прикладу такого резонансного впливу можна навести перетворення на політичного суб'єкта вже згадуваної вище шведської еко-активістки та школярки Грети Тумберг. Вона стала обличчям наймасовіших за усю історію людства глобальних кліматичних протестів та акцій «П'ятниці заради майбутнього», що проводяться по усьому світові з 2018 р. Ця дівчина була не першою, хто підняв екологічну тематику на публічний рівень, та точно не найбільш впливовою чи ресурсо-забезпеченою з цих гравців. Так, з 1971 року екологічні протести проводила добре відома міжнародна громадська організація Greenpeace, проблемами екології опікувалася досить велика кількість світових лідерів, політичних інститутів і навіть голлівудських зірок, зокрема актори Леонардо ДіКапріо, Бред Пітт, співак Стінг та інші. Чому ж саме ця раніше нікому не відома дівчина зі Швеції стала обличчям потужного глобального протесту, отримала можливість кинути виклик світовим політичним лідерам на майданчику ООН та здобула значний політичний вплив на інтенсифікацію розгляду кліматичних питань?

Відповідно до синергетики, великі витрати енергії в нелінійних системах не гарантують отримання пропорційного їм результату. З іншого ж боку, малий або навіть часом випадково здійснений вплив здатен резонансно розхитати систему, пробудити дремаючі в середовищі потенції. Грета Тумберг з'явилася саме у той момент, коли система була до цього готова. Так, відповідно до Паризької угоди 2015 року, світові викиди повинні були скоротитися вдвічі до 2030 року. Однак за даними ООН, наступного десятиліття обсяги викидів не знизяться, а зростуть на 16%. На кліматичному саміті у Глазго у жовтні 2021 року, де розгорнулася запекла дискусія між лідерами США, Китаю та Росії, також не було досягнуто консенсусу.

Чому саме Тумберг, а не якась інша школярка чи політичний актор? Або, наприклад, чому саме відеокадри жорстокого поводження білого поліцейського із затриманим афроамериканцем Джорджем Флойдом у США у травні 2020 р. стали потужним емоційним тригером для протестів, відомих під назвою Black Lives Matter. Хоча цей рух проти расизму існував

ще з 2013 р., а резонансні випадки із загибеллю чорношкірих мешканців США від рук білих поліцейських траплялися до цього неодноразово. Однак саме Флойд став символом масових протестів проти расизму у США та інших західних країнах, в яких, за різними оцінками, прийняли участь від 15 до 26 млн. чоловік. Навіть враховуючи аргументи прибічників конспірологічних теорій щодо великих інтересів, що стоять за цими процесами, відповідь, що може бути надана у межах синергетики, єдина — випадковість та принцип резонансу. Імовірно, що фактори Грети Тумберг і Джорджа Флойда «спрацювали», тому що співпали «у потрібному місці і в потрібний час» із внутрішнім станом системи. Або, інакше кажучи, «дозрів» контекст: невиконання рішень кліматичних угод провідними державами світу та передвиборча кампанія у США, соціальні наслідки пандемії відповідно.

Клію, тобто історія, згідно із дуже влучною метафорою радянського культуролога Ю. Лотмана, «постає не пасажиркою в вагоні, що рухається по рейках від одного пункту до іншого, а мандрівником, що йде від перехрестя до перехрестя і обирає свій шлях...» [31, с. 14]. На його думку, «історія суспільних інститутів, боротьба соціальних сил, ідеологічних течій як би скасувала історію людей, відводячи їм роль статистів у всесвітній драмі людства. Значення їх, звичайно, не заперечується, але нагадує театральну програмку, де проти ролей написано декілька прізвищ виконавців, які можуть з рівним успіхом зіграти одну й ту ж саму роль в межах однієї п'єси» [31, с. 52]. Синергетика як підхід, навпаки, пов'язує вибір альтернатив з роллю конкретних людей. Унікальність відповідних ситуацій визначається тим, що, говорячи мовою театру, виконавець у кожній ролі один, а інший виконавець може призвести дію «історичної п'єси» до іншого фіналу [27, с. 7].

Отже, важливим висновком синергетики є той, що політичний актор здатен стати суб'єктом та брати безпосередню участь в конструюванні бажаного майбутнього, але його суб'єктність має обмеження у вигляді власних, внутрішніх тенденцій розвитку складних систем. Як вдало відзначив один з творців кібернетики Х. фон Ферстер, творча й управлінська дія людини в світі — це парний танець з різними па, в якому домінує то один, то інший партнер, в якому вони обидва безперервно розкриваються і розвиваються (процит. за [23, с. 94]).

Таким чином, за наявності у політичному просторі політичних суб'єктів (інститути, групи інтересів, індивіди), відповідно до синергетичної парадигми, їх вплив на трансформацію політичного простору можливий у точках біфуркації та носить випадковий і непрогнозований характер. Відповідно, формування нового світопорядку, як нелінійний та нерівноважний політичний процес, характеризується трендом безсуб'єктності як загальною процесуальною характеристикою.

Якщо синергетичну парадигму прийняти доцільною для дослідження безсуб'єктності політики в якості теоретичної «картини світу», постає не менш актуальне питання: за допомогою якого методу дослідник може зафіксувати цей тренд у сучасному потоковому та хаотичному світі? Джон Ло у своїй книзі «Після методу» стверджує, що метода у сучасної науки немає, принаймні такого, до якого звикла європейсько-американська метафізика з часів Аристотеля. «Якщо це жахливий безлад..., то чи не принесе менш безладний опис ще більше безладу?», — задається він питанням і вважає за необхідне заново сконструювати метод для соціальних наук [32, с. 84–85]. Джон Ло пропонує новий інструмент — «метод-збірка» (method assemblage) — як супровід і безперервне дооформлення дискурсивних практик, які застосовуються в загальному «потоці» соціально-гуманітарного дослідження. Практики висловлювань, вимірювань, спостережень, реалізовані дослідниками, є не чим іншим як процесом «збирання» об'єктів реальності. Сам метод визначається як «процес зв'язування, збирання або рекурсивного само-збирання, в якому елементи, що сполучаються, не набувають фіксованої форми і не належать до більш великого пред-заданого переліку, а конструюються в ході взаємного переплетення» [32, с. 157].

Метод-збірка вже використовується в політичній науці, в т. ч. і для вивчення проблематики безсуб'єктності. Так, російський дослідник В. Лепський пропонує термін «збірка суб'єкта» задля подолання безсуб'єктності розвитку на сучасному етапі розвитку Росії. Він, на думку дослідника, характеризується нездатністю адекватно сприймати та оцінювати ситуацію, самоідентифікуватися, приймати рефлексивні рішення. Дослідник наголошує на можливій керованості процесу формування адекватних форм та типів суб'єктності — «збірки суб'єктів розвитку» [7, с. 15].

Сам метод-збірка, згідно із Дж. Ло, не статичний і не константний, він суто ситуативний, утилітарний, перформативний. Створюється під конкретну задачу і незабаром замінюється своїм новим «релізом», чимось нагадуючи нескінченну низку одних і тих же комп'ютерних програм з їх «багами», «патчами», «бета- і альфа-версіями» і регулярними оновленнями. Отже, наш новий нелінійний, багато в чому хаотичний та сповнений випадковостей світ потребує від дослідника не менш нелінійних та нестандартних підходів, сповнених міждисциплінарної та методологічної поліваріантності, креативності у науковому пошуці.

Висновки

Резюмуючи викладене, маємо констатувати, що на рівні окремого актора політична суб'єктність передбачає не тільки інтенцію політичної дії та наявність відповідних ресурсів, а і здатність модернізувати політичний простір, формувати колективні смисли і цінності, інституціоналізувати процеси, конструювати соціальну реальність. Політична суб'єктність

акторів динамічна та процесуальна, вона змінюється в просторі та часі. Характеристиками політичної суб'єктності, згідно із найбільш актуальними теоретичними підходами у політичній науці на поточний момент, є дуальна агентність (актори створюють чи трансформують структури/інститути/дискурси, що стимулюють та обмежують дії акторів) та інтерсуб'єктність — трансформувати політичний простір актор може лише у взаємодії та комунікації із іншими.

Політична влада у більшій мірі стає колективним атрибутом («влада безлічі»), ніж індивідуальним. Свідченням цього є, в тому числі, і згадані на початку цієї публікації обкладинки журналу *Time*, де протягом останнього десятиріччя превалюють саме колективні актори (учасники рухів протесту, лікарі, журналісти, еко-активісти), що лише у окремих випадках персоналізуються у певних символічних персонах (на кшталт Грети Тумберг).

Новий світовий порядок характеризується множинністю (безліччю) акторів із різним рівнем інституціоналізації, складними мережевими взаємозв'язками та багаторівневістю впливу. Контури нового світу визначають не тільки і не стільки держави-нації, як от різноманітні центри сили, в тому числі політичні території, громадські рухи, етнічні групи, транснаціональні корпорації, мережеві спільноти, протестні рухи, терористичні організації тощо. Разом з тим, при наявності у політичному просторі політичних акторів (інститути, групи інтересів, індивіди), відповідно до синергетичної парадигми, їх суб'єктність, тобто вплив на системну трансформацію політичного простору, можлива лише у точках біфуркації та носить випадковий і непрогнозований характер. Отже, формування нового світопорядку, як нелінійний та нерівноважний процес, характеризується трендом безсуб'єктності. В якості методу для дослідження цього тренду пропонується метод-збірка (Дж. Ло) як процес «збирання» об'єктів реальності.

Список посилань:

1. Інтернет-видання «Time. Person of the Year». URL: <https://time.com/tag/person-of-the-year-2/> (дата звернення: 16.11.2021).
2. White J. The de-institutionalisation of power beyond the state. *European Journal of International Relations*. October 2021. URL: <https://doi.org/10.1177/13540661211053683> (дата звернення: 16.11.2021).
3. Нагорняк Т.Л. Брендінг територій у контексті формування нового світопорядку. Сучасні суспільно-політичні процеси у світі та Україні: монографія / авт. колектив: Т. Л. Нагорняк, М. В. Примуш, М. А. Польовий, та ін. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 77–94.
4. Agency| Political Sciences| Britannica URL: <https://www.britannica.com/topic/agency-political-theory> (дата звернення: 16.11.2021).

5. Абульханова К. А. Принцип субъекта в отечественной психологии. Психология. Журнал ВШЭ. 2005. Т. 2. № 4. с. 3–21. URL: <https://psy-journal.hse.ru/data/2011/04/27/1210612267/3-21.pdf> (дата звернення: 16.11.2021).

6. Краснякова А. О. Політична суб'єктність: умови становлення та ознаки розвитку. Проблеми політичної психології. 2014. Вип. 1. С. 45–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2014_1_7 (дата звернення: 16.11.2021).

7. Проблема сборки субъектов в постнеклассической науке / Рос. акад. наук, Институт философии; Отв. ред.: В. И. Аршинов, В. Е. Лепский. Москва: ИФРАН, 2010. 271 с. URL: <http://www.reflexion.ru/Library/Lepsky2010-sborka.pdf> (дата звернення: 16.11.2021).

8. Злобіна О. Г. Особистість як суб'єкт соціальних змін. Київ: Інститут соціології НАН України, 2004. 400 с.

9. Кафаров Т. Э. Концепт «бессубъектности» в науке, культуре и философии: в поисках новых смыслов. Гуманитарий Юга России. 2020. Том 9. № 1. С. 123–130. DOI: <https://doi.org/10.19181/2227-8656.2020.1.8> (дата звернення: 16.11.2021).

10. Плотинский Ю. М. Модели социальных процессов: Учебное пособие для высших учебных заведений. Москва: Логос, 2001. 296 с.

11. Панарин А. С. Субъект политический. Новая философская энциклопедия. РАН. Москва: Институт Философии, 2010. URL: <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH010f97c8e284b5c22f713fof> (дата звернення: 16.11.2021).

12. Луман Н. Власть. Москва: Праксис, 2001. 256 с.

13. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. СПб.: А-сэд, 1994. 407 с.

14. Бурдье П. Начала. Москва: Socio-Logos, 1994. 288 с.

15. Наталіна Н. Стратегії політичної конвертації суспільних капіталів у пострадянських державах: дис.... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2008. 227 с. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/354242.html> (дата звернення 16.11.2021).

16. Штомпка П. Социология социальных изменений / Под ред. В. А. Ядова. Москва: Аспект Пресс, 1996. 416 с.

17. Тимошук Е. А. Интерсубъективность социокультурного мира. Перспективы науки и образования. 2013. №6. С. 32–36. URL: https://rpojournal.files.wordpress.com/2013/10/pdf_1306051.pdf (дата звернення: 16.11.2021).

18. Муфф Ш. Политика и политическое/ Mouffe Ch. On the Political. L.– N. Y.: Routledge, 2006. P. 8–34 URL: https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/prprru_1/6.pdf (дата звернення: 16.11.2021).

19. Жижек С. Щекотливый субъект: отсутствующий центр политической онтологии. Москва: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2014. 528 с.
20. Флигстин Н. Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений. Экономическая социология. 2001. Т. 2. № 4. С. 28–55. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/polya-vlast-i-sotsialnye-navyki-kriticheskii-analiz-novyh-institutsionalnyh-techeniy/viewer> (дата звернення: 16.11.2021).
21. March J. G., Olsen J. P. The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. *American Political Science Review*. 1983. Vol. 78. N 3. P. 734–749.
22. Каллон М. Акторно-сетевая теория / Пер. С англ. Кузнецов А. Г. *International Encyclopedia of the Social&Behavioral Sciences*. Elsevier Science Ltd., 2001. Pp. 62–66. URL: <https://bitly.su/YCdC> (дата звернення: 16.11.2021).
23. Гелих О. Я., Князева Е. Н. Управление и синергетика: учебное пособие / 3-е изд. СПб.: Книжный Дом, 2012. 212 с.
24. Делёз Ж., Гваттари Ф. Ризома. Альманах «Восток». Выпуск: № 11/12, 2005. URL: http://www.situation.ru/app/j_art_1023.htm (дата звернення: 16.11.2021).
25. Urry J. *Global Complexity*. Cambridge, Polity Press, 2003. 184 p.
26. Сморгунов Л. В. Политическое «между»: феномен лиминальности в современной политике. *Полис. Политические исследования*. 2012. № 5. С. 159–169. URL: <https://www.politstudies.ru/article/4627> (дата звернення: 16.11.2021).
27. Бородкин Л. И. Методология анализа неустойчивых состояний в политико-исторических процессах. *Международные процессы*. Том 3. № 1 (7). 2005. С. 4–16.
28. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
29. Elliot E. *Complexity, Politics, and Public Policy*. *Knowledge Management, Organizational Intelligence and Learning and Complexity* / ed. by L. D. Kiel. Oxford: EOLSS Publishers, 2003. 269 p.
30. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. Москва: Прогресс, 1986. 432 с.
31. Лотман Ю. М. Клио на распутье. Избранные статьи. Таллинн, 1992–1993. Т. 1. 468 с.
32. Low J. *After Method Mess in social science research*. L-N.Y.:Routledge, 188 p.

References:

1. Online-Resource «Time. Person of the Year», available at: <https://time.com/tag/person-of-the-year-2/> (accessed date 16.11.2021).
2. White, J. (2021). The de-institutionalisation of power beyond the state. *European Journal of International Relations*. Available at: <https://doi.org/10.1177/13540661211053683> (accessed date 16.11.2021).
3. Nagornjak, T.L. (2019). Brending teritorij u konteksti formuvannja novogo svitoporjadku. Suchasni suspil'no-politichni procesi u sviti ta Ukraïni: monografija / avt. kolektiv: T. L. Nagornjak, M. V. Primush, M. A. Pol'ovij, ta in. Vinnicja: TOV «TVORI». S. 77–94 [in Ukrainian].
4. Agency| Political Sciences| Britannica, available at: <https://www.britannica.com/topic/agency-political-theory> (accessed date 16.11.2021).
5. Abul'hanova, K.A. (2005). Princip sub#ekta v otechestvennoj psihologii. *Psihologija. Zhurnal VShJe*. T. 2. N 4. S.3–21. Available at: <https://psy-journal.hse.ru/data/2011/04/27/1210612267/3-21.pdf> (accessed date 16.11.2021) [in Ukrainian].
6. Krasnjakova, A.O. (2014). Politichna sub'ektnist': umovi stanovlennja ta oznaki rozvitku. *Problemi politichnoï psihologii*. Vip. 1. S. 45–55. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2014_1_7 (accessed date 16.11.2021) [in Ukrainian].
7. Problema sborki sub#ektov v postneklassicheskoj nauke / Ros. akad. nauk, In-t filosofii; Otv. red.: V.I. Arshinov, V.E. Lepskij. *Moscow: IFRAN, 2010*. 271 s. available at: <http://www.reflexion.ru/Library/Lepsky2010-sborka.pdf> (accessed date 16.11.2021) [in Russian].
8. Zlobina, O.G. (2004). *Osobistist' jak sub'ekt social'nih zmin*. Kyiv: Institut sociologii NAN Ukraïni. 400 s. [in Ukrainian].
9. Kafarov, T. Je. (2020). Koncept «bessub'ektnosti» v nauke, kul'ture i filosofii: v poiskah novyh smyslov. *Gumanitarij Juga Rossii*. Tom 9. N 1. S. 123–130. available at: <https://doi.org/10.19181/2227-8656.2020.1.8> (accessed date 16.11.2021) [in Russian].
10. Plotinskij, Ju. M. (2001). *Modeli social'nyh processov: Uchebnoe posobie dlja vysshih uchebnyh zavedenij*. *Moscow: Logos*. 296 s. [in Russian].
11. Panarin, A.S. (2010). *Sub#ekt politicheskij. Novaja filosofskaja jenciklopedija*. RAN. *Moscow: Institut Filosofii*, available at: <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH010f97c8e284b5c22f713f0f> (accessed date 16.11.2021) [in Russian].
12. Luman, N. (2001). *Vlast'*. *Moscow: Praksis*. 256 s. [in Russian].
13. Fuko, M. (1994). *Slova i veshhi. Arheologija gumanitarnyh nauk*. SPb.: A-cad, 407 s. [in Russian].
14. Burd'e, P. (1994). *Nachala*. *Moscow: Socio-Logos*, 288 c. [in Russian].

15. Natalina, N. (2008). Strategii politichnoi konvertacii suspil'nih kapitaliv u postradjans'kih derzhavah: dis.... kand. polit. nauk: 23.00.02. Kyiv, 227 s. available at: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/354242.html> (accessed date 16.11.2021) [in Ukrainian].
16. Shtompka P. (1996). Sociologija social'nyh izmenenij / Pod red. V. A. Jadova. Moscow: Aspekt Press, 416 s. [in Russian].
17. Timoshuk, E.A. (2013). Intersubektivnost' sociokul'turnogo mira. Perspektivy nauki i obrazovanija. N6. S.32 – 36, available at: https://pnojurnal.files.wordpress.com/2013/10/pdf_1306051.pdf (accessed date 16.11.2021) [in Russian].
18. Muff, Sh. (2006). Politika i politicheskoe/ Mouffe Ch. On the Political. L.– N. Y.: Routledge. P. 8–34 available at: https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/pp/ppy_1/6.pdf (accessed date 16.11.2021) [in Russian].
19. Zhizhek, S. (2014). Shhekotlivyj subjekt: otsutstvujushhij centr politicheskoi ontologii. Moscow: Izdatel'skij dom «Delo» RANHiGS, 528 s. [in Russian].
20. Fligstin, N. (2001). Polja, vlast' i social'nye navyki: kriticheskij analiz novyh institucional'nyh techenij. Jekonomicheskaja sociologija. T. 2. N 4. S. 28–55. available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/polya-vlast-i-sotsialnye-navyki-kriticheskij-analiz-novyh-institutsionalnyh-techenij/viewer> (accessed date 16.11.2021) [in Russian].
21. March, J.G. & Olsen, J.P. (1983). The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. American Political Science Review. Vol. 78. N 3. P. 734–749.
22. Kallon, M. (2001). Aktorno-setevaja teorija / Per. S angl. Kuznecov A.G. International Encyclopedia of the Social&Behavioral Sciences. Elsevier Science Ltd. Pp. 62–66, available at: <https://bitly.su/YCdC> (accessed date 16.11.2021) [in Russian].
23. Gelih, O. Ja. & Knjazeva, E.N. (2012). Upravlenie i sinergetika: uchebnoe posobie / 3-e izd. SPb.: Knizhnyj Dom, 212 s. [in Russian].
24. Deljoz, Zh. & Gvattari, F. (2005). Rizoma. Al'manah «Vostok». Vypusk: N 11/12, available at: http://www.situation.ru/app/j_art_1023.htm (accessed date 16.11.2021) [in Russian].
25. Urry J. (2003). Global Complexity. Cambridge, Polity Press, 184 p.
26. Smorgunov, L.V. (2012). Politicheskoe «mezhd»: fenomen liminal'nosti v sovremennoj politike. Polis. Politicheskie issledovanija. N 5. S. 159–169, available at: <https://www.politstudies.ru/article/4627> (accessed date 16.11.2021) [in Russian].
27. Borodkin, L.I. (2005). Metodologija analiza neustojchivyh sostojanij v politiko-istoricheskikh processah. Mezhdunarodnye processy. Tom 3. N 1 (7). S. 4–16 [in Russian].

28. Pol'ovij, M.A. (2011). Politichni procesi: teorija ta praktika modeljuvannja: monografija. Odesa: Feniks, 288 s. [in Ukrainian].

29. Elliot, E. (2003). Complexity, Politics, and Public Policy. Knowledge Management, Organizational Intelligence and Learning and Complexity / ed. by L. D. Kiel. Oxford: EOLSS Publishers, 269 p.

30. Prigozhin, I. & Stengers, I. (1986). Porjadok iz haosa: Novyj dialog cheloveka s pri-rodoy. Moscov: Progress, 432 s. [in Russian].

31. Lotman, Ju. (1992). M. Klio na rasput'e. Izbrannye stat'i. Tallinn. T.1. 468 c. [in Russian].

32. Low, J. (2004). After Method Mess in social science research. L-N.Y.: Routledge, 188 p.

Tetyana Nagornyak

Vasyl` Stus Donetsk National University (Vinnytsia, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-6416-5774>

e-mail: t. nagornyak@donnu.edu.ua

Nataliia Natalina

Vasyl` Stus Donetsk National University (Vinnytsia, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-2951-6425>

e-mail: n. natalina@donnu.edu.ua

Mykola Polovyi

Vasyl` Stus Donetsk National University (Vinnytsia, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-7283-3528>

e-mail: m. poliovyi@donnu.edu.ua

POLITICAL SUBJECTIVITY IN THE CONDITIONS OF NEW WORLD ORDER FORMATION

Abstract

The research problem of the forms and characteristics of political subjectivity transformation within the framework of the new political world order formation is actualized in this article. The erosion of power, the legitimacy crisis of key political institutions, the rapid development of information technology and the accessibility of big data have resulted in entry threshold into politics and an increase in the influence of macro actors (non-institutionalized and initially non-political, mostly group-based). The concept of political subjectivity and the category of subjectlessness of politics as a phenomenon and a procedural characteristic require rethinking within political science. The aim of the publication was to conceptualize the political subjectivity and pre-title categories in the context of the key theoretical and methodological approaches of the interdisciplinary academic discourse. The understanding of political subjectivity within the framework of institutionalism, systems theory, post-behavioralism and interest group theory, activist sociology and the actor-network theory is highlighted. It is paid an attention to the concept of the «death of the subject»

in poststructuralism (M. Foucault), the categories of agency and habitus in structuralist constructivism (P. Bourdieu), the concept of inter-subjectivity in politics (H. Arendt, J. Habermas) and society as a set of practices (S. Muff, St. Laclau), the idea of rupture and interpassivity (S. Žižek) etc. The theory of capital conversion, which can be used to analyze the «profile of subjectivity» of political actors, is considered. The author's definition of the categories of «political actor» and «political subject» is given. The authors conclude that the most optimal for the study of the subjectivity of political actors in the new world order is the synergistic paradigm, or complexity theory. According to this paradigm, if there are political actors (institutions, interest groups, individuals) in the political space, their influence on the transformation of the political space is possible at bifurcation points and has a random and unpredictable nature. The formation of a new world order as a nonlinear political process is characterized by the trend of subjectlessness as a general procedural characteristic. As a method for studying this trend, the method assemblage (J. Lo) as a process of «gathering» the objects of reality is suggested.

Key words: political subjectivity, subjectlessness of politics, political power, new world order.

Стаття надійшла до редакції 16.11.21

© Нагорняк Т.Л., Наталіна Н. О., Польовий М.А., 2021